

בין "מכאן ומכאן" לבין "תמול שלשום"

ד. מליץ

יוצרים בנו הרגשה של מגע חם עם דם-התמצית של לב פצוע, שותת.

"תמול שלשום" של עגנון. בוודאי ובוודאי שגם ביצירה זאת יש מן הכאב ודם-הנפש של יוצר-רה, אלא שהם טמונים בין השורות, נתונים בכ-לים אפיים מושלמים, כאילו אובייקטיביים, עטור-פים מעטה רך, משיי, של הומור. וגם כאשר מבצבצת הסאטירה, היא מעומעמת, מרוככת. כמעט מפוייסת.

בראיית החיים המתוארים יש נקודות משותפות לשני היוצרים. בתיאור ההווה במושבה, ש-חברינו מחפשים אפשרות להיאחו בה על-ידי עבודה בפרדס, בכרם ובשדה, אלא שבעליהם מתנכרים להם, מבכרים את הערבים על פניהם, יש גם לעגנון פרקים מרים וקשים, כגון אלה המציירים את הפועלים המחזורים על פתחיהם של בעלי הפרדסים ונתקלים בלעגם המזלזל או בזעמם, והם יוצאים מלפניהם עלובים ומושפ-לים. או אותו פרק מצויין "בשוק הפועלים", שיש בו גם מן הסאטירה העוקצת כלפי ויקטור השמן, הבא על סוסתו הפיקחית לקחת פועלים לעבור-דתו, והיא, הסוסה, בעצה אחת עם בעליה לקחת מן הערבים ולהשאיר את "היחפנים" — חברינו ב-עלבונם ובעליבותם. אלא שגם פרקים אלה מרו-ככים ומפוייסיים, הן על ידי חברותם ואחותם של חברינו, שמכניסים את יצחק קומר, גיבור הספר, החדש עימם, בצל קורתם ומשפיעים עליו מטובם וחמימותם האנושית, והן על ידי תיאור המושבה המתנכרת עצמה, שכפר עברי היא בכל זאת, שחיים בה יהודים בין אילנות וצמחי שדה:

"יצאו להם שלושת החברים ונכנסו למושבה. הבי-תים הבויים בין אילני סרק ואילני מאכל, ובין האילנות נבעו צינורות מים והשקו את המטעים. תבואות הקיץ נתנו ריח וריח חרולים חרוכים עם ריח זבל קלוי היה מפעפע והולך מן הכפרים הערביים שהמושבה שרוייה ביניהם. פעמים נשמע קול יללת תנים ופעמים נשמע קול בהמה מן הר-

דרך החיים מפותלת היא, שאדם יוצא אליה ואינו יודע לאן תוליהו, לאן יגיע ומה ישיג. אף יש ששנים היוצאים לאותה דרך, מתכוונים לאו-תו מחזור-חפץ, צועדים באותו מסלול, מוצאים בסופו של אותו מסלול, כל אחד מהם, מנת גורל שונה מן הקצה אל הקצה — אור ואופל, חיים ומוות — ואין אתה יודע למה ומדוע. למה זה, שעמד לפני שער גן-עדן ומן הפתח בקע לו ה-אור הזרוע, והנה ננעל השער, ואופל מסביב, והוא נבלע בתוך האופל, וזה, שכל ימיו גישש דרכו באפלה, והנה יום אחד נבקע לו סדק בחו-מה האטומה והאור נזרע לפניו. והיצירה השרה את חיי האדם, החותרת למעמקהם, להגיה סודם וטעמם, למצוא יד מנחה מסלולם — האין מפו-תלת אף היא? האין אף היא סודית וסתומה? הידע היוצר לאן יוליך יצירו, לאן יגיע, מה ימ-צא בסוף דרכו ומה ישיג?

"מכאן ומכאן" ו"תמול שלשום" — שתי יצי-רות שנוצרו על רקע אותו זמן ואותו מקום, ימי העליה השניה בארץ ישראל, מה שונות הן בסג-נון, באפיון, בראייתן, בנקודת מוצאן, ובעיקר באותה נקודה מהותית, סופית, אשר אליה מביא היוצר את גיבור יצירתו. כלום מנוגדת היא ב-תכלית לנקודת המוצא, או הגיון עליון הוא ה-מוליד אליה? ואתה הקורא עומד נבהל ומשתו-מם לפני סוד היצירה, תוהה על עולמה וטעמה.

"מכאן ומכאן" של ברנר. יצירה שאתה חשן בה, בכל שורה שלה, את נשימתו הלוהטת, הכו-אבת, של יוצרה. אתה חש בכל מלה שבה את הלבטים והמאבקים של גיבורה אובד-עצות, וה-נה הם הלבטים והמאבקים של ברנר היוצר. ברנר משתף אותנו, הקוראים, בלבטים אלה, על ידי שמשותף עצמו בלבטי גיבורו בסיגנונו, באופן כתיבתו הרוחת, הקטעית לכאורה, בפרקים בע-לי האופי היומני, המדבר בעדו, השזורים בפר-קים התיאוריים, הסיפוריים המצויינים. כל אלה

"נוכר סיפור מאותם הסיפורים שמספרים על זקנו ר' יודל חסיד, שפעם אחת בדרך נסיעתו לשם הכנסת כלה, נתגלגל לכפר אחד ועשה שבת אחת אצל אחד מל"ו צדיקים שעליהם העולם עומד. התחיל יצחק מהרהר באותם הדברים שמספרים עליו על אותו נסתר. אותו נסתר חופר היה טיט בשביל בנות ישראל לטיח בו את קרקע בתיהן לכבוד שבת, ובשבת לא היה מדבר אלא בלשון הקודש ולא היה קורא לדירתו בית, שדירתו של אדם בעולם השקר אינו בית. וכשנתן יצחק אותם הדברים על לבו חייך ואמר, ואני יצחק נכדו של ר' יודל חסיד עשיתי ביום חול לא עם נסתר אחד אלא עם סיעה של גסתרים שעליהם העולם עומד. שאפילו בימות החול הם מדברים בלשון הקודש, וחופרים להם בורות לזבל, כדי לטייב את אדמת ארץ-ישראל. ולעניין בתיהם, בתים שנבנים בידי יושביהם ודאי ראויים לקרותם בתים".

הנה כי כן — ב"מכאן ומכאן" של ברנר אותו כפר-מושב שליד המושבה פרבר של פועלים הוא וכך יראהו ברנר :

"עולם של 'היסטוריות' — — — מעשיות בחמש אצבעות, שהביאו יחד עם אידיאלים תריסר אי-דיאלים של כיבוש-עבודה וחיים בחיק הטבע ונצח-חונות-כוח-האדם ויסודות חדשים של ציבור ועב-דו בששה גרושים ליום, ולנו ברפתים ונלחמו נגד הבויקוט, ועשו אסיפות, וקדחו, ומאסו בעבו-דה, וחלו הילדים, ופנו לעזרה — לא תמיכה, אלא הלוואה, והקציעו מקום לירקות, וירקות עוד אינם, והאידיאליות נתמזמה, ואמריקה מושכת, ועדיין הדבר תלוי ועומד . . ."

וכך יראהו ברנר את אנשי הפרבר :

"הכל עשה רושם אוירי. יושב-המקום היהודי היה איש לא רע, איש שאולי קשה למצוא דוגמתו בשום אומה ולשון לחופש-המחשבה ולרוחב-הלב, אבל יחד עם זה תועה כצל, קצוץ-כנף וקל כנוצה. גוסף לזה עשה תמיד יושב-המקום הזה רושם כאילו רימוהו ופניו היו תמיד של אותו הנוסע המקיץ פתאום בעגלת הקיטור במחלקה השלישית, והנה קור ורפש ורוח ואבק וגם כיסו עם הפרוטות האחרונות נגנב . . . פיהוק ותלאות הדרך !"

שוני-ראיה זה מלווה את גיבורי שתי היצירות כמעט לכל אורך דרכם. מכאן החתירה המפוכ-חת, הביקורתית, החושפת באכזריות, המרה כל-

פת. פעמים גבר קולה של חייית הארץ ופעמים גבר קולה של בהמת היישוב ובין הקולות הללו נשמע קול מימי הצינורות שמשקים את האדמה ומצמיחים את האילנות".

ב"מכאן ומכאן" שם ברנר בפיו של אובד-עצות תיאור מושבה והנה היא, ללא כחל ושרק, ללא ריכוך ופיוס :

"מושבה זו עושה כולה רושם של קבצן שמן ומנו-ול, שהושיבוהו אצל שולחן של נגיד והוא שואב מן הקערה בידי המגואלות . . . פקידי המושבה וקציניה — חזירים מפוטמים, שאין כוח ברגליהם ללכת, משומן, לעשות אף צעד אחד ; אבל כש-יחדלו לפטמם, הרי אינם מוכשרים אף לשכב כך, דלי תנועה, חיים . . ."

כך — "המושבה הצרפתית" — אך, הנה המוש-בה האחרת, ההיא, שעגנון מתאר אותה ב"תמול של שום" :

"המושבה — עיירה יהודית ליטאית — משמרת, ו-רק "פריץ" אין לה. עיקר עבודת החיים עושים זרים וזרים, ובמין אופן כאילו אחרת אי אפשר להיות. יש גם מספר פועלים עברים אידיאליס-טים — — — אבל כולנו, שזה לא כבר החרימו או-תנו וראו בנו אויבים בנפש, איננו יכולים לשמש אלא לראיה, כי עבודה איתנית, פשוטה, טבעית, של אנשים חיים לא נלמד כבר. ציצים מלאכותיים לא יעשו פירות. קץ ! נחנקו החיים . . ."

כך המושבה וכך חברינו הפועלים. ואפילו או-תה פינת יקרת, פרבר הפועלים שליד המושבה, שעגנון רואה אותה מושב עובדים שיקר הוא ב-עינינו, "כמין עדות חיה ונאמנה לאפשרות קיו-מנו בארץ", ויצחק קומר, שנודמן לשם בטיולו מיפו, שעבד בה בצבעות, משנתיאש למצוא עבו-דה בשדות המושבה, וחיייה את נפשו בהתבוננו בעמלם של חברינו ונשותיהם שלא נטשו את האדמה אלא נדבקו בה בעמל, בצער ויסורים, ומקום שומם שהיה מעלה קוצים וברקנים עשו-הו מגדל אילנות וירקות, עופות ובהמות, אנשים נשים ותינוקות. ואת עצמו ראה מקופח, שלא עמד בגיסיון וברח לעיר — יצחק קומר משהיה מהרהר בכל הדברים שראה ושמע באותו כפר-מושב

ברנר, שהיה מהלך כל ימיו בגיא-צלמות וחומה אפלה נטוייה לפניו, נעשה לו נס וקרן אורה הבקיעה וחדרה בסדק שנתהווה בכותל הברזל אשר לפניו, "בוודאי איזה שליח מעולמות אחרים", עד שלבסוף זכה וראה במראָה, מראה פשוט וטבעי ומצוי של היטהרות השמים אחרי ימי גשם וסגריר, וחש בו התחדשות היקום והתחיות ההי ווייה, ופותח לנו פתח לתקווה הטובה ולטעם הייניים. ואילו יצחק קומר של עגנון שהביאו הייני צר על פתחו של גן העדן, שלבו שב בירושלים אל יראת השם ומצא נחת בין זקני עירו, ששפר עליו חלקו וזכה באור היוצא מעיני הזהב של שפרה אשתו הצעירה השופעת חן וחסד וכל טוב העולם — לבסוף נבלע בתוך תהום אפלה ומת מיתה משונה. ואנו עומדים, יחד עם המשורר וחבריו הטובים, מרעידים ומשתוממים ואימה חשה כה נופלת עלינו ועל נפשנו. ואף כי אחרי שהבייני או את יצחק לקבורה התחילו גשמי ברכה יוריי דים, אין אנו אומרים הלל עם המשורר ל"צור ישועתנו גדול העצה ורב העלילה" בקול תודה וזמרה — כי הרי יצחק מת ולא זכה, ומותו חסר טעם הוא ואין לו כפרה. אובד-עצות של ברנר בוודאי היה קורא על כגון דא — אני על פסימיות לא אוותר. לא. לא. לא. אני מקלל את ההווייה. אני מקלל את קללתי... ועל פסימיות לא אוותר. לא אוותר (כשם שקרא על מותו של הרצלה הקטן). ברם, הרהוריו "השקטים" של עגנון על אותה מיתה משונה של יצחק גיבורו, הרהוריו היראת-שמייים, חותרים לא פחות תחת מוסדי עולם.

עגנון כשהוא מתבונן במאורעותיו של יצחק והוא עומד מרעיד ומשתומם על סופו, הוא נטרד בהרהוריו גם על ידי כך שסופו אינו מותנה ב-תחילתו, שלפי טיבו ולפי הכשרתו צריך היה דרך חייו של יצחק להסתיים סיום אחר ממה שנסייניים. ואמנם כאן, מנקודה זאת, נקודת ההתחלה של שני הגיבורים העיקריים בשתי היצירות, בולט ביותר שוני מהותם של שניהם, שוני ראייתי תם וגישתם אל מאורעות החיים שאירעו להם בדרכם, וחריפה ביותר התדהמה על סוף דרכם שאינו מותנה בתחילתו.

ענה של אובד-עצות לברנר, ומכאן תום של אמונה, לימוד זכות וראיית גדולות ונפלאות של יצחק קומר לעגנון.

שני הגיבורים ביאושם עולים מהשפלה, מיפו, לירושלים. אובד-עצות בהתיאשו מחלומו שחלם בעלותו לארץ-ישראל, ללכת לעבוד בשדה, בחיק הטבע, בהיווכחו שלא הוא האיש לכך, והוא עולה לירושלימה לחפש לו משרה. ויצחק קומר בהתיאשו מסוניה צוירינג, שהתחילה להתכר לו עד שהרחיקתה לגמרי. ברנר אינו מרבה ביצירתו זאת בתיאורים של ירושלים ואנשיה. מסתפק בשיחה בטלה של אחדים מבאי בית המקרא המתייכים בשעה של צהרי שבת על פתחו של הבית הנעול. לסיכומה של אותה שיחה נאמרו דברים מפי ברנר על ירושלים ועל עם ירושלים, שדומה לא שמענו כמוהם למרירות, לאכזריות ארסית ולאימה חשכה. דברים "מתבעבעים, קודחים ו-שופעים דם".

גם עגנון מפגיש את יצחק קומר עם ירושלים הצבועה, הקנאית, עם ירושלים של החלוקה, של בעל המלון תפילנסקי הצבוע, של ר' פייש המחריים והמנדה ושל ר' גרונום יקום פורקן הדרשן המשקר והצווח ככרוכיא ולבו ריק — גלריה רחבה של יהודים "יפים" שתוכם רשע ושגאת הבריות, שקר ומרמה, צביעות והתחסדות, אך יורתר מכך מראה לו את ירושלים האחרת, העילאית, שיש בה משום קדושה יתרה ויופי מרהיב, ירושלים שיש בה גדולות ונפלאות, ירושלים של יהודים גדולים בעלי נשמה יתרה, של ר' אלטר שו"ב שהיה המוהל של יצחק ויצחק היה אוהב אותו מפני שהכניסו בברית, ר' אלטר שהיה אדם גדול וביתו קטן, אלא שחכם היה והיה מקטין עצמו ונמצא ביתו גדול — מזה, ושל הצייר בלוי-קוף המצייר מה שמראים לו מן השמים — מזה. ירושלים של יהודים שהביאו מידת ההשתוות לנפשו של יצחק קומר. כאמור, קו מקביל זה של שוני הראיה בולט בכל דרכם של שני האישים העיקריים בשתי היצירות. ומשום כך כה מפתיעות ומדהימות תהפוכות גורלם עם סוף דרכם, עם התקרנם למחוז הפצם. שזה, אובד-עצות של

וכן בכל דרכו בארץ נשמרה בו תמימותו וזכה גם לחדש ולקדושה, שהגיע, כאמור, לפתחו של גן-עדן. אמנם באו עליו כוחות מבלבלים ומוציאים אותו מעולמו התמים, אם כוחות חיצוניים ואם כוחות פנים, שמתוכו באו להטרידו. קודם ביפו בפגישתו עם סוניה צווירינג — פגישה ראשונה שלו עם נערה, שיצחק קומר כשם שהיה נכדו של ר' יודל חסיד, ששמר תמימותו עם אלוהיו, כן היה בנה של אמו, ובזכות זכר אמו צנוע היה ולא חיזר אחרי נערות. וכשנשק לסוניה צווירינג, שחשבה שייכת לחברו רבינוביץ, לא סלח לעצמו חטא זה שחטא להם ימים רבים אחרי שדחתה אותו סוניה והוא עלה לירושלים. ואותה נשיקה עמדה בינו לבין שפרה המיועדת לו, עד שירד ל־יפו לברר הדברים וללבנם, ונוכה שסוניה צוֹחֶ־קת לו ולתמימותו, ורבינוביץ נשא בחוץ-לארץ אשה עשירה ולבו טוב עליו ואין לו נגדו ולא כלום...

אולם עיקר תמימותו של יצחק קומר ונפשו היונקת מסטרא דקדושה מראה לנו עגנון בירוֹ-שלים, בברחו אליה מפני סוניה צווירינג. בירושלים מצא יצחק מידת ההשתוות ובעבדו כצבע בין הצבעים הצטרף אליהם לתפילת המנ־חה ולזימון. ביותר זכה יצחק לחוש בתפארתה של ירושלים עם כניסת השבת. בתפילה ליד הכותל לבו מתפעל והוא מתחטא כנער שלא חטא וזכה לחוש באור של חסד זורח עליו. בירושלים באו עליו על יצחק קומר שתי אהבות, אהבת השם ואהבת אמו. ביום פטירתה הלך לבית המדרש לומר קדיש וקרא פרק משניות לזכר נשמתה — ואף הלך לבקר זקני עירו שישבו מפנים לחומה. בא לר' אלטר המוהל שלו, שנעשה כאן עני מרוד, המברך על כל דבר קטן שנתן לו הקב"ה ואינו מתרעם על שנלקח ממנו. מר' אלטר הלך לכותל המערבי ושם התמוג עם המתפללים והלומדים "ונעשה קרוב לאלוקינו בשמים".

בירושלים מצא יצחק את שפרה. כשנודמן לבית הזקנים, אביהם ואמם של הוריה, אשר בשעה שפגשם באניה ריחקהו ובירושלים קיר-

אובד-עצות של ברנר כשהוא יוצא לדרכו, ל-ארץ-ישראל, כבר טעון הוא מטען כבד על כת-פיו ורואה את החיים — שלו בפרט ושל העם בכלל — בעינים מפוכחות, ביקורתיות, חותרות וחושפות באכזריות מטילה אימה. בחייו האישיים הוא — אדם צעיר — מתדיין ומתלבט בטעם ה-חיים ובפשרם. כבר יודע הוא טעם המאבק הפ-אוסטי עם אלוהים ושטן. מתוך עמקי המאבק הזה והידיעה, כי "אין מעגל רחב" הוא מגיע ל-החלטה לעלות לארץ-ישראל, למצוא בה הטעם של "המעגל הצר" בעבודה בשדה, בחיק אם כל חי. בחיי העם גלויה לפניו כל אימת הגלות בד-לותה, בניוונה, בחוסר התקווה שבה. ומתוך אי-מה גדולה ומטרפת-הדעת הוא בורח לארץ-ישר-אל למצוא מפלט אחרון, ושוב — בעבודה, בעבו-דת השדה, שבה ורק בה תקוותו היחידה.

מה מצא אובד-עצות בארץ תקוותו? ראינו למעלה והדברים ידועים: לא עבודה ולא שדה. מקור אכזב — בפרט ובכלל. טראגי-קומדיה וע-צב ויגון בכל פינה. ובכן — לכאורה הכל לפי אי-זה קוו הגיוני. המשך הדרך מותנה בתחילתו, לפי מהותם הנפשית של היצר ויצירו. אלא שכאן, כ-אמור — לקראת הסוף, מחכה לנו ההפתעה, הפ-תעה לזכות ולאור, שניצחו וגברו על כוחות האופל.

יצחק קומר של עגנון בצאתו לדרכו, לארץ יש-ראל, שונה היה בתכלית במהות נפשו מגיבורו של ברנר. בחור תמים היה, תמים עם ציוניותו, ואפילו שראה בדרכו לארץ-ישראל את המנהי-גים הציונים בלמברג, שבעים, שמנים, משחקים בביליארד, שעגנון עושה בהם קאריקטורה לענ-יין ציונות וציונים. הוא, יצחק קומר, בתמימותו רואה לעצמו זכות גדולה להסתופף בצלם ומת-רגש בנפשו שמבטיחים לו לבקר בפלשתינה ול-הצטלם אתו בלכתו אחר המחרשה. ותמים היה עם אלוהיו, נכדו של ר' יודל חסיד. אף על פי שחסר היה שלימותו של זקנו וחסידותו, וכשבא לארץ נסתגל לאקלים הארץ ולנהגי חבריגו, לא הלך לבית הכנסת ולא שמר מצוות, מכל מקום היו בו געגועים על בית אבא, על שבת ויום-טוב.

הם בעל פה ובמכתב "ההשגות" של אריה לפי-
 דות, שכאשר קראהו אובד-עצות נמלאו שוב
 עיניו דמעות, נשק את פיסת הנייר הדוממת, שב-
 סופו של מכתב התשובה שלו נענה לו אובד-
 עצות — כלום אינני יודע שעוד לא אלמן אני
 מיחידים אמיצים, מבני ישראל יקרים, שעושים
 את אשר הטילו על עצמם? עד לאותו שיא
 מפתיע, גדול הזכות והאור, שברנר מתרומם אליו
 ומרים אותנו אתו, להרחיב לבנו ולרווח נפשנו
 מן המיצר והמצוקה, עד לאותה עמידת הסוד
 והקדושה של הזקן לפידות ונכדו עמרם על
 משמרתם, על משמרת החיים עמדו בתוך ההווייה
 שהיתה הוויית קוצים. "כל החשבון עוד לא
 נגמר".

ומה כוחות הטירוף והמוות שנרמזים לנו בדרך
 התום והחסד של יצחק קומר? הרמזים נמצאים
 לנו כבר בראשית דרכו, אלא שהם קלים. כגון
 שיצחק הסתגל לנוהגי חבריו הפועלים ולא הלך
 לבית הכנסת ולא שמר מצוות — וכגון נשיקתו
 שנשק לסוניה צוירינג, שימים רבים חשבה
 לעצמו לחטא כלפיה וכלפי חברו רבינוביץ, שחש-
 בה שייכת לו, וכגון מחשבות הצער והאשמה
 שחשב על בית אבא בחוץ לארץ, שהוא שוכח
 את עניו והפרוטות שחסכן מעבודתו לשלחן לשם
 הוא מוציא על סעודותיו עם סוניה. — עיקר
 בלבול דעתו של יצחק ומחשבות התווה והטירוף
 שלו נתן לנו עגנון ביצור הסמלי והבעייתי —
 כלב-החוצות בלק, שלדעתנו אין הוא אלא ביטוי
 לצד האחר של יצחק, צד התהיות והעירעור, צד
 היסורים והסבל והחתיירה לגילוי טעמים האמיתיים,
 חתיירה שאין לה תכלית, שסופה מביאה טירוף
 ומיתה משונה. אין הכלב בלק דמות חיצונית
 לגבי יצחק קומר. הוא חלק ממהותו הפנימית,
 ביטוי לכוחות הורסים וחותרים הפורצים מפני-
 מיותו. די לעיין בפגישה הראשונה הגורלית,
 המכרעת, ביניהם כדי להיווכח בכך. קשרי גורל
 נתהוו ביניהם. משנודמן לו ליצחק יום אחד
 בשעת מלאכתו מלאכת הצבעות, כלב-חוצות,

"מאותם הכלבים שהיו משוטטים בירושלים עד
 שלא נכנסו האנגלים לארץ. נטל יצחק מכחול

בוהו, והיא הגישה לו מים ומרקחת, ריתת בו לבו
 והיה דומה באותה שעה לאדם הראשון בגן-עדן
 שהקב"ה העמיד לפניו את חוה. שלשפרה עיני
 זהב, חוט של זהב יוצא מהן וקושר את יצחק.
 נתמזגה לו ליצחק באותם ימים קירבתו לשפרה
 עם קירבתו לאלוהים, תמימות לבו של יצחק
 עם תמימות נפשה של שפרה, היו אותם ימים
 מיטב ימיו של יצחק, שהיה דומה עליו כי כל
 העולם מיושב לפניו. ותיאורי הפגישות המעטות,
 הצנועות והנפלאות של יצחק ושפרה, ממיטב
 פרקי השירה של עגנון הם. אלא שגם כאן, כאמור,
 לקראת הסוף, מחכה לנו ההפתעה, הפתעה לטירוף
 ולשחור המוות, שניצחו וגברו על כוחות החסד
 והקדושה.

אמנם ההפתעה הבאה עלינו בסוף היצירות
 אינה הפתעה גמורה. שכן בשתי היצירות נרמז
 לנו בתחנות ביניים על קיום הכוחות שיהיו המנצ-
 חים בתחנה הסופית. בדרכו של אובד-עצות
 הרווייה צער ומרורות, לבטי חיים ומוות, נרמז
 קיומם של כוחות זכות וחיוב לא מעטים, שאל
 כל אחד מהם נפתח לבנו בחיל ורעדה ובציפיה
 של תקווה. הנה חרדת רעים נלבבת בשיחה עם
 דוד דיאספורין, חברו "הגוי" האהוד וחביב עליו;
 הנה התיחדותם של שני הרעים על הגורן עם
 "סוד הרגע, הטוב, טוב מאוד", עם "שמי הלילה
 והילדה אשר אמרה שלום" שלא ידעו כלל מכל
 האימה אשר תגיש, מן ההכרח תגיש. הנה ההרגשה
 שלו, של אובד-עצות, דווקא בהלווייה של המורה
 הנרצח, שמכאן אין לזון, שאין לגדוד עוד. הנה
 מעשה השובבות הנחמד של עמרמ'קה, נכדו של
 אריה לפידות, לנחת רוחה של הינדה זקנתו
 העצובה, העמלה קשות והתוהה על הנעשה, ושל
 אריה לפידות זקנו הצוחק לו "בכל פניו המקור-
 מטים, היקרים... " הנה בניין בית-הספר העברי
 הנחמד אשר לפני חלוננו, שבחצרו נאספו, סוא-
 גים, מתאבקים ומתגוששים ילדי ארץ-ישראל
 וילדותיה הנחמדים והנעימים — דור חדש, דור
 חדש — ומתמלאות עיניו של אובד-עצות דמעות.
 והנה הפגישות עם אריה לפידות הזקן המופלא
 והלבטים אתו ועם החיוב שבו, הפולמוס שביני-

מכחולו של אותו צבע, היפנה ראשו לאחרי ונשא עיניו אל גבו כדי להגיע לחקר האמיתי של סבלו ולסוד מיהותו, ולא עלתה בידו. ריתת עליו בשרו ריתות של פחד ויצא ממנו קול חדש — קול נקי-מה — — — נעשה תקיף ומחוצץ, תקע פיו בחלל העולם לנשוך כל העולם. אלא שמיד נשתנה ונפל עליו פחד עצמו, חל בו שינוי של טירוף — "גדול צערו של בלק".

ואילו יצחק — הכלב נעשה לו מכשול ופגע רע והטרידו לבלבל דעתו בשעותיו היפות ביותר. כבר בראשית דרכו ביפו נתקעו בו עיניו הזועמות של הכלב שהיה מרוקם על השמיכה הצבעונית שכיסתה מיטתה של סוניה צוויירינג ומקל בפיו. בביקורו האחרון של יצחק בחדרה, משקיבלה את פניו באדישות של דחייה וריחוק, נתעסקה בתי-קון השמיכה, ובתוך כך זע הכלב וזע המקל אשר בפיו ועיניו הזועמות נתקעו וחזרו ונתקעו ביצחק. אך עיקר הרפתקאותיו של יצחק קשור בכלב בלק בירושלים, שכתב יצחק על גבו במכחולו כלב משוגע והכלב הטיל אימתו על עדת היראים במאה שערים.

עצם הזכייה הגדולה שזכה יצחק בשפרה שעניו זהב לה נעשתה אפשרית בעטיו של הכלב, שנקרה על דרכו של ר' פייש, אביה של שפרה, שהלך בלילה להדביק כתבי חרמות ונידויים ברחוב של מאה שערים. פתח עליו הכלב בלק המגורש והמנודה בקול נביחה מאיים, נבהל ר' פייש ונפל, ניטל ממנו כוח הדיבור וההליכה, ושכב על משכבו חולה וחסר-כוח. עקב זאת ניתנה דריסת רגל ליצחק בביתו וזכה בשפרה בתו. אולם, מכאן ואילך, הפגישות המתוקות והרותות ביותר של יצחק ושפרה הופרעו והוכנסו בהן בילבול על ידי נביחתו המאיימת של הכלב בלק.

כגון אותה פגישת אהבה מופלאה, טהורה ותמימה של נער ונערה יהודיים כשרים וחרדים, כשהיה יצחק מהלך בחוץ, אחר תפילת מנחה ומעריב בבית המדרש "תחת שמים חשוכי אור", באה נערה וכדה בידה. באה שפרה ליקח חלב מרועה העזים בשביל אביה, מתוך החשכה הנר-

אחד ממכחוליו, ולא היה יודע אם מבקש לאיים בו על הכלב או אם מבקש לקנח אותו בעורו. הוציא הכלב את לשונו ותלה בו עיניו — — — נפשטה זרועו של יצחק וידו התחילה מרתתת. פשט את מכחולו כלפי הכלב, ואף הכלב פשט עצמו לפני יצחק. (ההדגשה כאן ולהלן מאת המעתיק — ד.מ.) — — — חזר וטבל את המכחול והרכיז עצמו לפני הכלב וכתב עליו כמה אותיות. אין אנו יודעים אם מלכתחילה נתכוון לכתוב מה שכתב או לסוף נדמה לו שבמחשבה תחילה כתב . . . ובכן לא עמד זה עד שהיה כתוב על זה בכתובה תמה אותיות כלב. — — — כישכש הכלב בזנבו נבח כמין נביחה של תחנונים. חייך יצחק ואמר לו: משוגע אתה? — — — הגביה הכלב את חוטמו הלא ונבח בלחשיה נביחה של חנופה, התחילה ידו של יצחק מדגדגת, כאומן שידו מדגדגת סמוך לעשייתו, שיפסף אותה בבגדו, כדי ליפטר מן הדיגדוג, וזו מדגדגת והולכת, טבל את המכחול ופשט את ידו, פשט עצמו הכלב לפניו והביט במכחולו כמתוך הסקרנות, ובאמת לא סקרנות היתה כאן, אלא חמוד היה כאן. הגביה עצמו משהו, וחזר והגביה עצמו משהו, עד שלא היה בין ובין המכחול אלא מקצת מועט. התחיל המכחול מטפטף, לא נסתפג המכחול עד שהיה כתוב על עורו של הכלב כלב משוגע."

מכאן ואילך ברית דמים כרותה בין יצחק והכלב, ברית דמים למכשול וליסורים לשניהם, ברית שתביא עליו, על יצחק, מוות של טירוף. כבר בסיום פגישתם הראשונה בעט יצחק בכלב ברגלו ויצא ממנו דם, ונבח עליו נביחה של יללה. הכלב בלק נעשה רדוף ונע ונד. אנשי מאה שערים רגמוהו באבנים וגירשוהו מתוך פחד ואימה שהטיל עליהם, נתגלגל למקומות של גויים והזיז את עצמו בטרפה ונמשך למאה שערים שהיא מקום-חיותו (בדומה ליצחק בשעתו שלא שמר מצוות והיו בו געגועים על בית אבא ועל שבת ויום טוב), שב והתגנב למאה שערים בחשאי מחשש שתיהפך למקום מותו. בדרך נקלע לחור-בה, מקום שדים ולילית, והיה שוכב ותוהה על טעם החיים והיסורים, נפלה עליו מרה שחורה ודעתו עמדה להיטרף. היה רואה את עצמו שנוא ונרדף, מכיוון שחש כי מקור סבלו בטיפטוף של

אלא ודאי רצה אבא שבגד זה שבנו לובש על לבו בארץ ישראל יהא נעשה על ידו, ואולי התפלל אבא עליו תפילה מיוחדת. זלגו עיניו של יצחק דמעו. העביר את הציציות על עיניו ונשקו."

ולאחר שעת חסד זו, של המשך מורשת אבא והתפעמות הלב על ציציותיו שהן כשרות, נתבל-בלה עליו על יצחק שנתו בלילה, מחמת כלב שנבח כנגד חלונו. ובבוקר נתבלבלה עליו דעתו, שביקש את תפיליו והן לא היו עמו, משום שהניחן קודם נסיעתו ליפו בין המטלטלים שאין בהם צורך.

כך אמנם רומז לנו עגנון, באמצעותו של נבי-חות הכלב בלק, שהחסד והזכות שזכה בהם יצחק לא היו שלמים, כי כוחות חותרים, מבלבלים ומונעים היו בו, שמדי פעם נשאו ראש ופרצו פרץ בתום עולמו. כמו באותו חלום שחלם יצחק, ודוקא באותם הימים שהיה שרוי בטובה, משכים לתפילה ומקיים את יהדותו כיהודי. בחלומו

"בא בעל החלום אצל יצחק ומשכו אצל הים. שכח שם את מנעליו. חזר אצל מנעליו. הפריחה רוח את כובעו. פגע בו אדם אחד ואמר לו, בוא ואראך היכן כובעך. כיוון שהלך עמו נעלם. עמד יצחק ברחוב יחף בלא מנעלים וראשו מגולה. שמע קול תפילה והלך אחר הקול. הגיע אצל בית של שתי דיוטאות, תחתונה חרבה ועליונה שמתפללים בה עולין אליה בסולם, והסולם עומד ישר. הטה את הסולם ועלה, כיוון שהכניס ראשו נסגרה עליו הדלת מבפנים וגופו מבחוץ. כך היה לילה אחד ושני לילות ושלושה לילות."

כשאנו מתבוננים בפרשת חייו של יצחק קומר אין אנו רק תמיהים, יחד עם יוצרו ומשוררו, על כפל עולמו, שבראשית דרכו "היה דומה לאילן ששרשיו מועטין, שכל רוח מצוייה עוקרתו והו-פכתו על פניו", וקמעה קמעה נשתנה "ונעשה אילן ששרשיו מרובין, שאפילו כל הרוחות שב-עולם באות עליו אין מזיזות אותו ממקומו", אלא שנבהלים אנו ומשתוממים ואימה נופלת עלינו למראה הכפירה וזעזוע מוסרי עולם שמבי-אים עלינו יצחק וגורלו על ידי יוצרו ומשוררו, שקודם מביא עליו הזכות הגדולה והגמורה, שזכה להיכנס לחופה עם שפרה של זהב ולמחוק מקרב לבו את העבר של יפו, ואת סוגיה ורבינוביץ, וכן

דמת ניצנצה הווייתה המתוקה. והיתה הפגישה ביניהם מתוקה, רועדת ונסערת. ומשהלכה שפרה

"נצטער יצחק על שהלכה ולא הספיק לומר לה כל מה שבלבו. ואף על פי שדיבר עמה הרבה הרי עיקר דבריו לא אמר. עמד יצחק כאדם שנכנס לבית אפל וביקש להדליק אור ונפלו גפרוריו מידו. התחיל מגשש והולך, פעם הטה לימין ופעם לשמאל. ואף על פי שחושך היה ראה אותה, כאילו היא מהלכת לפניו וכאילו עדיין הוא אוזח את ידה, וכל הדברים שאמרה הסעירו את לבו פי שבעה מרובה מבשעה שדיברה עמו. ואף על פי שהלכה לה והתרחקה ממנו ידע שהיא קרובה לו. הגביה את רגליו ופסע שתיים שלוש פסיעות. נדמה לו שלא התרחקה כל כך והתחיל רץ אחריה. והוא לא ידע שכבר נתרחקה, ואותה בריה שרואה אותה מהלכת אינה מבני אדם אלא כלב חוצות. יצחק לא ראה שכלב הוא, אבל הכלב ראה את יצחק. וכיוון שראה אותו נבח בו. וכיוון שנבח בו נתבלבלה דעתו ופרחו מחשבותיו."

וגם אחר כך, כששבה שפרה לביתה מזועזעת ונפעמת וכולה רועדת מהתרגשות ופחד החטא היא מתרפקת על אמה, ואמה מתפללת עליה לפני אל רחום וחנון שיחוס וירחם עליהן —

"נשמע פתאום קול כלב. תפסה רבקה את ידה של בתה בבהלה. אמרה שפרה אם כלב נובח בחוץ יש לך להתיירא? ואף היא נתבלבלה."

ולא רק הזכות והחסד שבאו לו ליצחק משפרה נתבלבלו מנביחת הכלב, גם החסד ששפע עליו מהתקרבותו "לאלוקינו בשמים" נטרף מנביחת הכלב. כגון באותו לילה שחזר מיפו לירושלים, משחזר למלון מביקורו אצל שפרה, שמצא אותה יפה מכל הימים (וגם שם נשמעה צעקת כלב בחוץ), ולבו היה ער ולא ביקש לישון, ישב ופישפש בילקוטו. נודמן לו בגד של ציצית. בדק את הציציות. נמצא שהבגד היה שלם, שלא כשאר בגדיו שהביא מבית אבא, שרובם כבר נתקלקלו, והציציות היו כשרות.

"אותה שעה עמדה לפניו איקונין של אבא, כשהוא יושב וקושר ציצית בבגד, מונה את החוטים ואוחז חוט אחד בפיו. אותה שעה הבין יצחק מה ראה אבא שטרח על טלית קטן זו במיוחד, והרי בשאר טליתות מוסר את קשירת הציציות לבניו.

קפץ עליו על יצחק ותקע בו שיניו ונשכו — — —
שכב יצחק חולה וקודח ונתון ליסורים קשים
ביותר, עד שיצאה נשמתו במיתה משונה ומ־
טורפת.

הנה כי כן. הנה השאלה ששאלנו. היצירה
השרה את חיי האדם, החותרת למעמקיהם, להגיה
סודם וטעמם, למצוא יד מנחה מסלולם — האין
אף היא סודית וסתומה? הידע היוצר לאן יוליך
יצירו, לאן יגיע, מה ימצא בסוף דרכו ומה ישיג?

זכה לישב במחיצתם של זקני עירו החסידים וה־
צדיקים היראים והטהורים וליהנות מזיו קדושתם,
כדי להביא עליו בסוף ביום שמחתו, יום אחרון
של שבעת ימי המשתה, כשהוא מלובש בבגדי
חתונתו ולבו שמח, ואשתו שפרה יושבת בביתה
והוגה בו ביצחק ומשתוממת שכל שעה משעותיהם
כך גדולה היא — להביא עליו את זעם שנאתו
של הכלב בלק, שנשתטה ממש ושוב דעתו לא
היתה שפוייה עליו והיה תוסס רעל של נקמה.

הוא למד לדבר בלשון דור שלשום. המליצה המיוחדת של ספורי מעשיות וספרי דרוש, של
איגרות שלומים ודברי תחינות, של ספרי תולדות ומגילות גזירות, של פנקסות וספרי מנהגים,
נתנה את זכרי הלשון והסממנים לסגנון זה שהוא עברי ועממי מתחילתו, ושעבריותו היא עממיותו.
ביחוד גדלה עליו באותה תקופה השפעת הסגנון של האנונימוס הגדול ב"חמדת ימים" שנסך עליו
מרוחו ולשונו. עדיין לא ראו אצלנו את כל כוח לשונו של זה הקוסם הגדול במלים, שכל תפארת
מליצתו, ויקר רמזי לשונו הקורנים סמליות נגלו לפני עגנון, ויש אשר הידבק ברוחו ויהי הוא לבעל
"החמדת" וקרא לעצמו "חמדת" והוא היה הגיבור בכמה מסיפוריו שראו אור ושלא ראו אור, אבל
זכרונם בא לפנינו ("בצרו החיים" שעל אבדתו ידו הדווים).

א. מ. ליפשיץ, תרפ"ו (כתבים כרך כ': ש"י עגנון)